

סקירת ספרים

זה נוגע בנו – על אמצעי תקשורת מבוססי חגג במאה ה־21.

דוד לוי. נחמל, 2022. 280 עמודים.

ארנת טורין*

ספרו של דוד לוי זה נוגע בנו - על אמצעי תקשורת מבוססי חגג במאה ה־21 עוסק במגע שלנו עם אמצעי תקשורת, בהיבט מוחשי ולא מטפורי. הוא מבקש לפענח את הערגה האנושית למגע, זו המשמרת בסביבתנו מדיה ותיקים כמו עיתוני נייר ותקליטי ויניל. חרף היתרונות של הספק ויעילות האצורים בחלופות הדיגיטליות, שטרות הנייר ותצלומי בני המשפחה על המדף עודם מלווים אותנו. הניתוח התרבותי, ההיסטורי והתקשורתי שהספר מציע מאפשר להעמיק את הבנתנו בנוגע למופע העכשווי של "קופסאות המסרים" - מסכי המגע של הטלפונים החכמים ואחידתנו ההדוקה בהם.

בספר זה, פענוח התופעה של מרכזיות חוש המישוש בממשקים שלנו עם המדיה נשען ברובו על תאוריית המזמינות הטכנולוגית (Technology Affordances). על פי התאוריה, מאפייני הטכנולוגיות כופים עלינו שימוש מסוים בהן, אך מנגד אופן השימוש כפוף לטווח של פרשנות אנושית. חשבו, למשל, על סרטון היתולי ויראלי שהופיע לפני כמה שנים ברשתות החברתיות: אישה צעירה מעניקה טאבלט לאביה הקשיש, ומקץ שבוע הוא מודה לה ואומר "כלי מצוין!" והיא נוכחת שהוא משתמש בו כקרח חיתוך במטבח. גישת המזמינות תשאל - אילו שימושים אפשריים מתוקף התכונות העיצוביות והתוכניות של הטאבלט? ותראה כי שני השימושים מתחייבים ממאפייני המכשיר. בדומה לכך, לוי סוקר את השימושים התוכניים והפיזיים של מדיה ותיקים וחדשים כדי לחשוף את סימני הזמן, את אופיו של המין האנושי ואת החברה שבה אנו חיים.

לפני הניתוח של כל מדיום בנפרד, מקדיש המחבר מבט מעמיק למשמעות המגע. בפרק זה, תופעה שקופה הופכת לנראית ומוחשית. תרומתם של החושים להתבוננות

* ד"ר ארנת טורין, מכללת גורדון ומכון הדסה ברנדייס (ornat@gordon.ac.il)

רציונלית בעולם ולהשגת מידע על אודותיו היא נושא שנדון בספרות הפילוסופית החל מהמאה הרביעית לפני הספירה. ראייה מאפשרת קליטת מידע רב במיידיות, בעוד חושים אחרים - מגע, ריח ושמיעה - דורשים זמן לעיבוד המידע. הפער בין מגע לראייה הוא אדיר, שכן איננו יכולים לגעת בשום אובייקט הנמצא מחוץ להישג ידנו, ולדברי לוי, "המגע הוא החוש האנושי הראשוני בסדר התפתחות החושים וקדום בכל הנוגע להכרה בחשיבותו כבוחן לאמת. האינטראקציה מבוססת המגע מחייבת קרבה והתוצר שלה הוא הותרת חותם על הנוגעים ועל מושאי הנגיעה כאחד" (עמ' 233). הספר חוצה דיסציפלינות, ומציג בין השאר אוסף עדויות לשוניות מעניינות, המנהירות את הקשר בין רגש למגע: אדם רגשני נחשב touchy, הבטחה לקשר בין אנשים היא keep in touch, ואילו בעברית, דברים "נוגעים לליבנו". הוא עובר דרך תובנות המחקר ההתפתחותי על חשיבותו של מגע עבור תינוקות, אל סיפור מגע הזהב של המלך מידאס במיתולוגיה היוונית, ומשם למחקרים בתקשורת בלתי מילולית, המראים כי לחיצת יד משפיעה על האינטראקציה בין בני אדם. בהמשך נסקרות תפיסות פילוסופיות שונות, מהעת העתיקה והחדשה גם יחד, ביחס למגע ולראייה. אזכיר כאן רק אחת מהן - זו של בכטין, שהקביל את ההבחנה בין ראייה למגע להבחנה בין תרבות גבוהה לנמוכה, כאשר המגע נתפס כחוש דל ויצרי, המשרת את פשוטי העם.

אחרי פירוק חוצה דיסציפלינות של משמעות המגע, חותר הספר לפענוח ההיצמדות שלנו למגע פיזי ומשמעותה לנוכח ההספק והיעילות שמציעות החלופות הדיגיטליות. לשם כך נדונים לעומקם ארבעה מקרי בוחן, כאשר הפרק הראשון מוקדש לנייר, שרבים התנבאו כי ייעלם מהעולם, אולם עד היום תעודות חשובות, המוכיחות למשל תארים אקדמיים או קשרי נישואין, מועלות על נייר; סופרים זועמים כאשר ספריהם יוצאים לאור בכריכה רכה; וכשאנו כותבים ברכת יום הולדת, אנו ממירים את הפתקים הצהובים בנייר עבה במיוחד. לדוד לוי יש תיבת תהודה תרבותית רחבה ועמוקה במיוחד, ממנה הוא דולה שלל הקשרים שהופכים את הקריאה בפרק זה לעונג מיוחד. הידע שלו בנכסי תרבות העולם משמש להמחשת השינוי: בימי קדם יוחס כוח לחפצים, שהתבטא למשל בשבועה בספר התנ"ך, נשיקה לטבעת המלך או מגע עם שרידי קדושים וחפצים פלאיים, אך בעת החדשה עבר מרכז הכובד אל תוצרי המהפכה המדעית וטכנולוגיות מבוססות ראייה, כמו המיקרוסקופ והטלסקופ, שדחקו את מעמד המגע.

בהמשך סוקר לוי את מעמדם של עיתונים וספרים מוחשיים, ובפרט בודק מה קרה לספרי הלימוד בידיהם של הילידים הדיגיטליים במוסדות החינוך. לאחר מכן הספר בוחן תקליטי ויניל ותצלומים מודפסים - דיוקנאות בני המשפחה הממוסגרים על

המדף ונשמרים באלבומים, שאנשים רבים העידו כי היו לוקחים אותם עימם אילו נאלצו לנוס מהבית - ושואל, מדוע הם עדיין חלק מהתרבות החומרית המרכיבה את חיינו? והפרק האחרון מבין מקרי הבוחן מתמקד בסמארטפונים, שתפעולם גם הוא נעשה באמצעות אצבעותינו.

חשבו על הספרים **בשם הוורד** מאת אומברטו אקו: בסרט המבוסס על הרומן, שון קונרי נוגע בהתרגשות בעותקים עשויים קלף מוזהב, הפרוסים על גבי שולחנות וכבדים לפחות כמותם. כל עותק כזה הוא חד־פעמי וייחודי, ובכל אחד מהם נטבע חותמם של מי שעלעלו בו לאורך דורות. בשנים שחלפו מאז, זרמו הרבה מים בנהר הצמצום והדחיסה, עד ההחסנים הניידים והטלפונים החכמים - תנועה מתמדת להגדלת ההספק והיעילות. אך כפי שלימד אותנו פוקו, "בכל מקום שיש בו כוח יש גם התנגדות", והאפוזיציה לשיטפון ההספק והיעילות התגלמה בתנועת ההאטה ושימור תוצרי העבר.

כדי להמחיש את הייחודיות של המדיה הוותיקים על פני העותקים הדיגיטליים, מוצגת בספר דוגמה משכנעת. מאירוביץ סיפר פעם כי ג'ין הארלו אמרה לאדם שחפץ לקנות לה ספר: "אל תקנה לי ספר, יש לי כבר ספר", ואז שאל האם אפשר היה להעתיק את התשובה גם ביחס לטלוויזיה - "אל תקנה, יש לי כבר אחת" (עמ' 31). אנקדוטה זו חושפת את ההבדל בין ייחודיותו של כל עותק מספר לבין קופסאות המסרים, המכילות מספר אינסופי של תכנים זהים. אני מלכסנת מבט אל הכרך המסוים של **אנקת גבהים** שניצב על מדף בספרייתי, וזוכרת היטב איך טולטלה נפשי כאשר קראתיו לראשונה כנערה. ידיי אחזו בכריכה זו ממש; זהו עותק ייחודי, גם אם הודפסו עותקים רבים של אותו הספר, ולכן איני רוצה להיפרד ממנו.

בתור מורה, איני יכולה לדלג על הפרק המעניין העוסק בהתרחשות בין כותלי בית הספר. הפרק השלישי, העוסק בילידים דיגיטליים, מתחיל בתיאור החדירה המסיבית של אמצעי הוראה דיגיטליים וההתלהבות מהמעבר לספרי לימוד דיגיטליים. הרבה תקוות נתלו במעבר זה, כגון הפחתת משקל מהילקוט הכבד של הילדים, שארנולד שוורצנגר קבע שהם טובים כמשקולות אימונים (עמ' 134), או התקווה שעדיין מרחפת מעלינו, שככל שהלימוד יהיה יותר דיגיטלי, כך תהיה הלמידה יותר נלהבת. אבל מטא־אנליזה של מחקרים בנושא העלתה שקריאה מנייר מובילה להבנה עמוקה בהרבה ממקבילתה הדיגיטלית. לווין תצפת על הסטודנטים שלו, ודיווח כי לפני בחינות הם מגיעים לכיתות מצוידים בסיכומים על נייר פיזי, וכי כאשר נותנים לסטודנטים לבחור בין ספר מודפס לדיגיטלי, 75 אחוזים יעדיפו את המודפס. מהן הסיבות, הוא שואל, שבעטיין דעכה הנהייה אחרי ספרים ומחברות דיגיטליים? ומשיב: היא אינה גוברת

על הנטייה לחומריות, על הצורך לחוש ספרים ומחברות. מכאן, שלא רק תוכנו של הטקסט הוא הרכיב המכריע בחוויית הלמידה, אלא גם הקוגניציה הנטועה בגוף. הוא מציג ממצאים של עשרות מחקרים המנתחים את ההבדלים בין קריאה ודפדוף בספר נייר ובספר דיגיטלי, ומנתח את הקשיים בקריאה ממסך: בעיית ההתמצאות במרחב של הספר, הבנת המכלול המוגבלת ויכולת התמרון המוגבלת. יתר על כן, עם האחיזה בטאבלט צצים שלל מסיחים דיגיטלים, המייצרים עומס קוגניטיבי והפרעה. לאחר מכן המחבר משווה בין כתיבה להקלדה, ובוחן את הפתגם "האם העט הוא המכשיר לחשוב איתו".

הפרק האחרון מבין מקרי הבוחן נקרא "לגעת במסך", והוא עוסק במסכי מגע של חפצים דיגיטליים. זמן רב מאז ימי מכשיר המוטורלה האישי הנייד הראשון, ששקל 2.4 ק"ג. הקשר שלנו עם הטלפון החכם הוא אינטימי ודפוסי קניינו דומים לדפוסי רכישה של תכשיטים ובגדים יקרים, עם מעורבות רגשית דומה. המכשיר הנבחר הפך להארכה של כף היד והגוף. מסך המגע שונה לחלוטין מלחיצה על כפתור או הקלדה. קופסת המסרים מגשימה את אידאל ההספק והיעילות, והכול מתכנס אליה. במגע אצבע ניתן להעלים מועמדים לא רצויים מיישומני היכריות, להדליק פנס, להתקשר לחבר, להאזין למוזיקה, לקרוא עיתון או ספר, ללמוד ולעבוד.

אולם, יש קושי בכל הנוגע לקניות מקוונות, שכן למגע יש חשיבות רבה בקנייה - עלינו לגעת במוצרים כדי לרצות לקנות אותם. על פי מומחי שיווק, ידינו הן מעין מוח חיצוני, מלקטות מידע על טקסטורה, טמפרטורה, תנועה ומביאות אותנו להחלטה מושכלת. במגע יש הנאה, הוא יוצר תחושת אינטימיות ובעיקר עונג של בעלות. אם כן, איך מתגברים על היעדר המגע בקניות מקוונות? מתברר שכיום נעשים ניסיונות שונים לבטל את המסך ולהפוך את החוויה לרב־חושית ובלתי אמצעית. לויין סוקר טכנולוגיות כאלו: סרטי תלת־ממד עם הדמיות של ריח ומזג אוויר, משקפי מציאות מדומה, אוטארים במשחקי מחשב. אבל אף אחד מאלו אינו דומה ל"דבר האמיתי", ועדיין מי שהתאמן בנהיגה על סימולטורים לא יקבל רישיון נהיגה, וההוראה בזום מותירה אחריה תחושת חוסר.

אבל מדוע זה כך? מדוע חרף ההתפתחויות הטכנולוגיות - היעילות, החסכוניות, הירוקות, הנגישות, המהירות - עודנו נצמדים לחוויה החושית של תקליטי ויניל, תצלומים וספרי נייר? מדוע יש לנו תשוקה לגעת במשטח המסר - בחפץ המוחשי עצמו - ואיננו מסתפקים בצפייה בו? לפי לויין, כל האובייקטים המוחשיים חולקים שלוש תכונות מהותיות - יציבות, מובחנות וחד־פעמיות.

כפי שעשן מסמן אש, כך מסמכים, ספרים ומחברות, תקליטים ותצלומים מסמנים את יציבותם של חיי היום-יום ואת ההמשכיות והקשר בין העבר להווה. **יציבות** היא יכולתו של חפץ, אם ספר ואם תצלום, לשרוד לאורך זמן (עמ' 36). בניגוד לארעיות של הדיגיטלי, יציבות היא גם חוסר היכולת לשנות את הטקסט, הוא סגור וחתום, גבולותיו שורטטו עם ייצורו ואין דרך לשנותו. **מובחנות** היא ביטוי לשאיפה שלנו לזהות דמיון ושוני בין חפצים שונים ולהבחין בין טוב לרע. כתבי עת אקדמיים המוציאים מהדורה מודפסת מאותתים לכותבים על סלקציה קפדנית הכפופה למגבלת המקום על הנייר. כלומר, הדפסת מאמר היא חותמת איכות, המאפשרת לנו לדעת בוודאות שזהו מאמר טוב. **חד־פעמיות** היא חותם האישיות הייחודית, העותק הפרטי שלי, שניתן להבחין בינו לבין מהדורות אחרות - מה שאינו אפשרי בנוגע לשלל הטקסטים בקינדל או האלבומים בנגן שבקופסת המסרים.

לסיכום, זהו ספר מרחיב דעת ומהנה עבור כל חוקרת. תקשורת, איכותני או כמותני, קונפליקטאי או פונקציונליסט, טכנולוגיסט או קונסטרוקטיביסט. החיסרון שלו הוא גם היתרון - הוא כולל שפע אנקדוטות מאירות עיניים, שאפשר להיסחף אחריהן בנקל ולאבד את זרם הטיעון המרכזי. למשל, במהלך הקריאה נשיתי בסיפור על קובלאי חאן, שהודיע לבני עמו כי מי שלא יכבד את שטרי הנייר שהחליפו את מטבעות הכסף, ייערף ראשו. היש עדות ברורה יותר לכך שהכסף הוא מבנה מדומיין של המעמדות השליטים? בשבוע שבו קראתי את עדותו של מרקו פולו בספרו של ליון, סיפרתי עליה לכל בני משפחתי ולתלמידיי, ואפילו עוברי אורח ליד משרדי לא נמלטו מפניי ומפני הסיפור. ספרים טובים מתאפיינים בכך שאחרי הקריאה בהם, שוב בלתי אפשרי לחשוב על הנושא הנדון - מגע במקרה זה - בצורה שבה הגינו בו קודם. הספר **זה נוגע בנו** מגשים במלואו את הקריטריון הזה. ומשפט אחרון: אף שהגישה של ליון אינה תואמת את דעותיו של מרשל מקלוהן, אין לי ספק שהוא היה אוהב את הספר.